החזית האזרחית: החברה האזרחית והביטחון הלאומי בעידן הדיגיטלי

המרחב הדיגיטלי – הרשתות החברתיות, הנגישות הבלתי אמצעית למידע, הקוד הפתוח והבינה המלאכותית – חולל שינוי עמוק בחלוקת התפקידים בין המדינה לחברה האזרחית, שחדלה להיות שחקן משלים ופסיבי – ובמקרים מסוימים הייתה לשחקן מבצעי הממלא תפקידים אשר בעבר נחשבו לנחלתה הבלעדית של המדינה. על תפיסת הביטחון הישראלית לספק לאקוסיסטם האזרחי משאבים, הכשרה וגבולות ברורים, ובה בעת לראות בדמוקרטיזציה של המידע מקור חוסן ולא פגיעות

סא"ל (מיל') דודי סימן טוב[1]

מבוא

בהקשר של הביטחון הלאומי נתפסה עד לאחרונה החברה האזרחית בעיקר כגורם משלים, או כמבקרת של המדינה. אולם ההתפתחויות הטכנולוגיות והשתנות סביבת המידע מעצבות את המציאות גם במישור החברתי, ובמקרים רבים החברה האזרחית ממלאת תפקידים אסטרטגיים שבעבר נחשבו נחלתה הבלעדית של המדינה. במאמר זה נבחנים השינוי במקומה ובתפקידה של החברה האזרחית והשלכותיו על תפיסת הביטחון הלאומי. ארגונים ואזרחים פרטיים הופכים שחקנים פעילים אשר מבצעים משימות ליבה ביטחוניות במרחב הדיגיטלי ובממד המידע – לעיתים במקביל למדינה, ולעיתים כתחליף לה (אם זו נתפסת כנעדרת). לערעור המונופול המדינתי על בירור העובדות יש ביטוי מבצעי: אזרחים וארגונים וולונטריים אינם עוד צרכני מידע בלבד, אלא חלק ממארג השחקנים - חלק מהם יוצרים תוכן ואחרים מפיצים אותו; חלק מכוונים את תוצריהם למדינה, ואחרים לגורמים אזרחיים או לציבור הרחב.

האקטיביזם האזרחי בא לידי ביטוי בשלושה מרחבים עיקריים: איסוף וניתוח מודיעין על ידי אזרחים; ניהול מערכות השפעה והסברה בזירה הבין־לאומית; מתן מענה אזרחי בתחום תשתיות הדיגיטל והגנה על זכויות האזרח. המאמר מתמקד במקרה הבוחן הישראלי, ובייחוד במלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר, אך כולל ניתוח השוואתי למודלים מערביים. מטרת המאמר היא לנסות לענות על השאלה הבאה: כיצד המרחב הדיגיטלי משנה את המושג "ביטחון לאומי", ובתוך כך את תפקידה של החברה האזרחית – משחקן משלים לשחקן מרכזי?

כוח רשתי ובירור המציאות בעידן הפוסט-אמת

הספרות המקצועית הרווחת בנושא החברה האזרחית רואה בה "מגזר שלישי" הפועל בין הפרט למדינה, כזה שתפקידיו הם לפקח על השלטון, ליצור הון חברתי ולקדם השתתפות דמוקרטית. בשנים האחרונות הורחבה תפיסה זו גם לתחום הביטחון: לפי גישת החוסן החברתי (resilience societal) ולפי הגישה החברתית הכוללת (whole-of-society) אשר מקובלת במדינות הנורדיות,[2] התמודדות עם איומים אסטרטגיים מחייבת שיתוף פעולה בין המדינה, החברה האזרחית והמגזר הפרטי. עם זאת, החברה האזרחית נתפסת עדיין כגורם תומך בלבד. במאמר זה נטען כי בעידן הדיגיטלי החברה האזרחית אינה רק גורם התורם לחוסן הלאומי, אלא במקרים מסוימים שחקן פעיל אשר אוסף מידע, מברר עובדות ומשפיע אסטרטגית במקביל למדינה, ולעיתים אף במקומה.

תהליך זה עולה בקנה אחד עם השתנות המושג "הביטחון הלאומי". התפיסה המדינתית הקלסית, תפיסה המזוהה בעיקר עם ההוגה האמריקני הנס מורגנטאו, הגדירה ביטחון לאומי במונחים דיכוטומיים וגשמיים של שמירה על הטריטוריה לנוכח סכנות מוגדרות. בעידן הנוכחי המעבר ממיגור "סכנות" ברורות לניהול "סיכונים" מורכבים ונזילים, ובד בבד היחלשות מעמד מוסדותיה המסורתיים של מדינת הלאום, פגעו ביכולתה לספק לאזרחיה תחושה של ביטחון וסדר מוחלטים ויצרו חלל מעשי ותודעתי. לתוך החלל הזה נכנסה החברה האזרחית והחלה בפעילות אופרטיבית.[3]

---

1 סגן ראש מכון הרכבי לחקר המודיעין, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS)

2 Wither, J. K. (2020). Back to the future? Nordic total defence concepts. Defence Studies, 20(1), 61-81

3 מיכלין־שפיר, ו' ופדן, כ' (מרס 2019). סכנות, סיכונים ו"דובים ביער": ביטחון לאומי בעידן הגלובלי. בתוך כ' פדן וו' מיכלין־שפיר (עורכות), ביטחון לאומי במציאות 'נזילה'. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 13–27

עלייתו של האקטיביזם האזרחי במרחב הביטחוני אינה אירוע נקודתי, אלא ביטוי לשינוי מבני עמוק שהתחולל בסביבת המידע הדיגיטלי. המדינה מאבדת בהדרגה את המונופול על "בירור המציאות", קרי את הסמכות הבלעדית לפרש את המציאות ולהצביע על סיכונים לביטחון הלאומי. במשך שנים רבות נשענה סמכות זו על מוסדות המדינה, המודיעין והתקשורת; אולם בעידן הדיגיטלי התרחב מעגל המשתתפים, והתהליך ההיררכי והנשלט הפך רשתי, תחרותי ומבוזר. שינוי זה מתרחש ב"עידן הפוסט־אמת" – מצב תרבותי ופוליטי המתאפיין בכך שאמונות אישיות ומטענים רגשיים מעצבים את דעת הקהל יותר מן העובדות עצמן, וההבחנה בין מידע אמין למידע כוזב הולכת ומיטשטשת.[4] במצב עניינים זה יש ערעור על היותה של המדינה מקור סמכות בלעדי לבירור העובדות, ונפתח פתח לגורמים המבקשים לנצל את הפגיעות האפיסטמית הזו כדי להעמיק שסעים ולכרסם באמון של הציבור במוסדות.

בעידן הדיגיטלי החברה האזרחית אינה מגזר תָחום אלא אקוסיסטם של שחקנים, כלומר לא אוסף של ארגונים נפרדים אלא רשת המחוברת בפלטפורמות דיגיטליות אשר מאפשרות שיתוף פעולה.[5] נוסף על ארגונים לא ממשלתיים פועלים בה חוקרים עצמאיים, קהילות מתנדבים, גופים העוסקים בבדיקת עובדות, יזמי טכנולוגיה, משפיעני רשת ואזרחים המתמחים בתחום ספציפי; כל אלה מסוגלים להתאגד במהירות, להתמודד עם איום משותף ולהתפזר עם סיומו. גבולות האקוסיסטם אינם קבועים, אלא משתנים בהתאם למשימה ולמשאבים. במובן זה כוחה של החברה האזרחית אינו נובע ממשאבי השחקן הבודד, אלא מן היכולת לחבר בזמן אמת בין יכולות מגוונות – איסוף, ניתוח, אימות, הפצה וגיוס קהלים – כדי ליצור פעולה קולקטיבית.

בלב השינוי עומדים העידן הדיגיטלי והרשתות החברתיות. היותן של אלו גורם מאפשר (enabler) מרכזי הסירה כמעט לגמרי את חסמי הכניסה למרחב הציבורי: כל אזרח בעל טלפון חכם היה ליוצר ולמפיץ של תוכן פוטנציאלי. שלוש תכונות של המרחב הדיגיטלי מאפשרות להשלים את השינוי: התקשורת ("רבים אל רבים") אינה עוברת דרך שומרי סף מרכזיים; מהירות ההפצה מאפשרת לתגובה אזרחית להקדים את המנגנון הממלכתי; והמבנה הרשתי מאפשר גיוס של מאמצים מבוזרים בתוך זמן קצר. ללא תשתית זו לא היה מתאפשר המעבר מן "הצופה" הפסיבי אל "השחקן" הפעיל. מושג מפתח בהקשר הזה הוא "הכוח הרשתי": הסוציולוג מנואל קסטלס תיאר כיצד בחברת הרשת הכוח עובר משליטה במשאבים חומריים לשליטה ברשתות התקשורת ובעיצוב הקשב הציבורי (במרחב זה הקשב עצמו הוא משאב נדיר). פרופ' יוחאי בנקלר הצביע על התפתחותה של "ספֵרה ציבורית רשתית" ועל ייצור ידע מבוזר בידי עמיתים. תוצאת התהליך היא דה-מונופוליציה של המידע, ובגללה איבדה המדינה את המונופול הכפול שהחזיקה בו – הן על עיצוב התודעה הלאומית והן על בירור מוסמך של העובדות מזה.[6]

המבנה התקשורתי המתקבל הוא "מערכת מדיה היברידית" אשר משלבת בין היגיון של מדיה מסורתית להיגיון של מדיה רשתית. במקום המונולוג המדינתי המבוקר יש שיח רב־משתתפים (polylogue): "כולם מדברים עם כולם", והשאיפה היא לקשב. הקהל אינו עוד יעד פסיבי אלא משתתף פעיל, ולעיתים נרטיב של משפיענים אזרחיים נתפס כאמין יותר מזה של המקור הרשמי, הודות לאותנטיות המיוחסת לשטח. אין זה מעבר ליניארי של סמכות מן המדינה אל החברה האזרחית, אלא מרחב תחרותי שפועלים בו במקביל שחקנים ממלכתיים, אזרחיים ועוינים. השינוי לא תָחום למרחב המידע; הוא גולש לאקטיביזם אישי וחברתי ועושה שימוש נרחב בכלים דיגיטליים. תופעה זו מכונה בספרות המקצועית "מלחמה השתתפותית" (war participatory): אזרח בעל טלפון חכם הופך משתתף פעיל בזירת הלחימה על התודעה.[7]

היחסים בין המדינה לחברה האזרחית

במדינות דמוקרטיות רבות המדינה מעודדת ארגוני חברה אזרחית באמצעות מימון ישיר (כלומר מענקים – באיחוד האירופי מוערך המימון הכולל בכ־7.5 מיליארד אירו בשנה), תמיכה עקיפה (הטבות מס ומכרזים למתן שירותים) וגיבוי לתעשייה ולתשתית הטכנולוגית שהפעילות הדיגיטלית שלה נשענת עליהן. יחסי גומלין אלה יוצרים תלות של החברה האזרחית במדינה בכמה דרגות: החל בכך שהמדינה היא לקוח המזמין שירותים (בבריטניה), עבור בריכוז פוליטי של חלוקת המימון הציבורי (בצ'כיה), וכלה בעיגון

4 ברהמס, י' (2019). פילוסופיה של פוסט־אמת. המכון למחקרי ביטחון לאומי

5 Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. Cambridge University Press; Rainie, L., & Wellman, B. (2012). Networked: The new social operating system. MIT Press

6 Benkler, Y. (2006). The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom. Yale University Press; Castells, M. (2009). Communication power. Oxford University Press

7 Ljungkvist, K. (2025, August 13). Participatory war and its challenges for total defense. Carnegie Endowment for International Peace and Swedish Defence University

מוסדי של שותפות אזרחית–ממלכתית–תעשייתית (בטאיוואן). תמיכה של המדינה בחברה האזרחית מאפשרת להרחיב את הפעילות במגוון תחומים, כיוון שהודות לכך נמנעים בירוקרטיה וחסמים של מוסדות המדינה אשר מגבילים זאת. גורם נוסף שמחזק את החברה האזרחית הוא פילנתרופים; אלו עושים זאת בעיקר מסיבות פוליטיות וחברתיות.

חשוב לציין כי בזירה הדיגיטלית בישראל מרבית הארגונים הפועלים בתחום אינם נהנים מתמיכה מדינתית, אלא פועלים בהתנדבות או נשענים על מימון פרטי. לפיכך ההשוואה למודלים מערביים והיכולת ללמוד מהם מחייבות זהירות והתאמה. מידת האמון בין החברה האזרחית למדינה קובעת אם השותפות ביניהן תהיה אופרטיבית: אם האמון גבוה, כמו למשל בטאיוואן ובאוקראינה, מתאפשר שיתוף פעולה אופרטיבי הדוק; אולם אם הוא שברירי, התמיכה המדינתית עלולה לעורר חשד לפוליטיזציה ולפגוע במקור כוחה של החברה האזרחית – האותנטיות והעצמאות שלה.

מודיעין אזרחי - מיליוני עיניים

מודיעין הוא תהליך הפיכתו של מידע לידע רלוונטי לקבלת החלטות. תהליך זה מתרחש בתנאים של אי־ודאות ושל הסתרה מכוונת (על ידי יריב), והוא כולל איסוף, עיבוד, ניתוח והפצה. באופן מסורתי נתפס המודיעין כתחום מובהק של המדינה, כזה הנשען על מנגנונים חשאיים ועל סמכות בלעדית. בעידן הדיגיטלי מודיעין אזרחי הוא אקוסיסטם רשתי אשר מבצע משימות ליבה של איסוף, עיבוד וניתוח – לעיתים במקביל למדינה, ולעיתים כתחליף לה. בסעיף זה הסוגיה הנדונה היא באילו תנאים האזרח, הציבור וארגוני החברה האזרחית "הופכים" משחקן משלים לשחקן מבצעי, וכיצד הדבר משפיע על עדכון תפיסת הביטחון הלאומי.

הספרות האקדמית מציעה כיום את המונח CITINT (מודיעין המבוצע בידי אזרחים). היא מבחינה בין CITINT מונחה מדינה (top-down) ל־CITINT מלמטה למעלה (bottom-up): במודיעין מהסוג הראשון המדינה מזמינה ומנתבת את הפעילות האזרחית, ולעומת זאת מודיעין מהסוג השני נעשה על ידי יחידים וארגונים בכליהם ובתנאיהם. כמו כן הוצע המונח "דה־מונופוליזציה" (de-monopolization), מונח חלופי ל"דמוקרטיזציה של מידע": כניסת החברה האזרחית לא רק מרחיבה את מעגל המשתתפים, אלא מערערת על בלעדיות המדינה ויוצרת תחרות על תובנות ובעיקר על הסמכות לקבוע "מה קרה" ומה משמעותו.[8]

מסגרת מושגית מרכזית לתופעה זו היא "מודיעין מבוסס המון" (CROSINT): דיסציפלינת איסוף עצמאית אשר משלבת בין הממד האנושי (HUMINT) לממד הגלוי (OSINT) ופונה אל "חוכמת ההמונים".[9] מסגרת משלימה היא תפיסת "המודיעין הפתוח"; זו חורגת מאיסוף גלוי ומציעה מסגרת חדשה ליחסים בין ארגוני המודיעין לסביבה האזרחית: שיתוף מידע עם הציבור ותפיסה פתוחה של הון אנושי, כלומר הסתמכות גם על מומחיות ועל הון אנושי הנמצאים מחוץ לארגון המודיעין (ולא רק על אנשיו המוסמכים).[10] המרחב הדיגיטלי אף מחזק את החוסן החברתי בעת משבר: תשתיות פתוחות מאפשרות לאזרחים ולארגונים לפתח במהירות מענים חדשים לאיומים מתהווים.[11]

מודלים מודיעיניים בהתארגנות אזרחית

האזרח כתחנת יירוט

במשך כ־15 שנים הפעיל האזרח רפאל חיון מביתו שבנתיבות תחנת יירוט אותות אזרחית. התחנה הזו קלטה תקשורת של חמאס ושל אחרים והזרימה התרעות לגורמי הביטחון.[12] יוזמה אזרחית זו התקבלה ברצון בקרב גורמים מבצעיים בצבא. ייחודו של המודל אינו בתוכן, אלא באמצעי הדיגיטלי: אזרח מפעיל טכנולוגיית יירוט ועיבוד אותות בזמן אמת מחוץ למערך הממלכתי, ובפועל מערער את המונופול המדינתי. כחצי שנה לפני 7 באוקטובר שללה המדינה את רישיונו של חיון והחרימה את הציוד שלו, כיוון שטענה כי ההאזנה עלולה לסכן כוחות הנמצאים סמוך לגבול עזה. לאחר המתקפה של חמאס הוא שב לפעול בערוצים מאולתרים,

8 על המונח CITINT ראו אצל: Pietilä, I., Kortesuo, K., Pohjanen, U., &Tuominen, M. (September 2024). Shift in intelligence issue ownership. Conceptualizing CITINT– intelligence conducted by citizens. Frontiers in Political Science, 6.; על "דה־מונופוליזציה" של המודיעין ראו אצל: Rønn, K. V., & Ördén, H. (2025). No more secrets? De-monopolizing intelligence. Canadian Foreign Policy Journal, 31(2), 233-248

9 הרשקוביץ, ש' (אפריל 2018). שימוש בחוכמת ההמונים לצרכים מודיעיניים. המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין

10 גוטרמן, ע' (ינואר 2023). מודיעין פתוח: מסגרת חדשה ליחסים בין ארגוני המודיעין לסביבה האזרחית. המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין

11 Asmolov, G. (2022). Internet regulation and crisis-related resilience: From Covid-19 to existential risks. The Communication Review, 25(3-4), 235-257

12 בוקר, א' (2024, 6 בספטמבר). ההקלטות החדשות של הישראלי שהאזין לחמאס וביקש להתריע. mako; סימן טוב, ד' ובן יאיר, ש' (2025). יוזמות אזרחיות מודיעיניות במלחמת 7 באוקטובר. בתוך המודיעין וה־7 באוקטובר, המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, עמ' 185–201

סייע לכוון כוחות וחיבר אותם לאזרחים במרחבי הלחימה. חשוב לציין כי יש ביקורת על מודל זה; כך למשל נטען כי תקיפה של צה"ל בעזה התבססה על דיווחיו של חיון והביאה לפגיעה באזרחים. טענה זו ממחישה את הסיכון שבמודיעין אזרחי בלתי מפוקח.[13]

"חוכמת ההמון"

השחקנים במרחב הדיגיטלי נמצאים על רצף שבקצה האחד שלו ההמון הרחב והבלתי מאורגן, ובקצה האחר שלו הממסד. ההמון הרחב והבלתי מאורגן אינו ארגון מסוים, אלא כלל הציבור. eVorog האוקראיני הוא דוגמה מובהקת לשימוש בכוחו של ההמון: צא'טבוט ממשלתי זה של משרד הטרנספורמציה הדיגיטלית זמין בתוכנות השירותים Diia וטלגרם, ונדרשת הזדהות של האזרח (באמצעות תעודת זהות דיגיטלית) כדי לאפשר לו לדווח בזמן אמת על תנועות של כוחות רוסים. כדי להתמודד עם ניסיונות של בוטים רוסיים להפיץ מידע שקרי ומוטעה (דיס־אינפורמציה), פיתחה אוקראינה מנגנון אימות דו־שלבי. הסינון הראשוני מבוסס על חובת הזדהות באמצעות הצגת זהות דיגיטלית לאומית מאומתת (בפורטל Diia ובצ'אטבוט eVorog); בחינה מעמיקה בערוצי טלגרם ייעודיים נערכת כדי לחקור ולהשלים את הפרטים. בשלב השני, לאחר העיבוד והסינון, המידע האזרחי מתורגם לשפה מבצעית ומועבר למערכות הפיקוד והשליטה הצבאיות. בדרך זו נוצר קשר ישיר בין דיווחים אזרחיים מהשטח לסגירת מעגלי אש.[14]

היתרונות המבצעיים גדולים, אך התהליך מעורר סוגיות אתיות ומשפטיות. ראשית, יש חשש מהסתכנות יתר של אזרחים: מוטיבציה שלהם לסייע למאמץ המלחמתי עלולה לגרום להם ליזום חיכוך פעיל ולסכן את חייהם (כדי לצלם או לאסוף מידע על כוחות האויב). שנית, חשיפת פעילותם עלולה להוביל לתיוגם על ידי היריב כלוחמים ולהעמדתם בסכנה של פגיעה ישירה. כדי להתמודד עם סיכונים אלה נדרשים מתן הנחיות בטיחות ברורות לציבור, הפרדה קפדנית בין איסוף פסיבי מותר לאיסוף אקטיבי אסור, והגדרת נהלים משפטיים מחמירים אשר מגדירים באילו תנאים מפקדים צבאיים רשאים להסתמך על מידע אזרחי "מבוסס קהל" כדי לבצע תקיפה קטלנית.

בישראל הדוגמה הבולטת לשימוש מעין מודיעיני בחוכמת ההמונים היא "פייק ריפורטר" – מיזם מחקר אזרחי בשיתוף הציבור שהוקם בשלהי 2020 על ידי פעילים חברתיים וחוקרים. המיזם כולל אתר אינטרנט המאפשר לציבור לדווח על פעילות זדונית ברשת.[15] בשנים האחרונות חשפו חברי המיזם פעילות בהיקף רחב של רשתות השפעה זרות ומקומיות; פעולתו של "פייק ריפורטר" ממחישה את יכולתו של גוף אזרחי למלא חלל מודיעיני שהמדינה מתקשה (או נמנעת) למלא במרחב הפנים־אזרחי.[16] הלקוח של המיזם הוא בראש ובראשונה הציבור הישראלי: הידע מועבר אליו באמצעות התקשורת והרשתות החברתיות, והמטרה היא להגביר את המודעות הציבורית לאיום.

נדבך משלים במודיעין האזרחי הוא, אם כן, המאבק בדיס-אינפורמציה והתערבות זרה ומניפולטיבית בסביבת המידע. החברה האזרחית אינה מסתפקת עוד בתיעוד המציאות, אלא פועלת כקו הגנה מבצעי. דוגמה מובהקת לכך היא ארגון בדיקת העובדות האוקראיני StopFake; ארגון זה הוקם ב־2014 על ידי אנשי אקדמיה ועיתונאים, והוא פועל במרחב שלעיתים המדינה מתקשה לפעול בו. החברה האזרחית נכנסת לחלל הזה ומיישמת תפיסה של "שרשרת סיכול" אזרחית, החל בניטור ובמיפוי של נרטיבים בזמן אמת, עבור בחשיפת מנגנוני ההשפעה, וכלה בדרישה להסרת תוכן מהפלטפורמות.[17]

בין התארגנות אד הוק למיסוד קבוע

במלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר, קמו בישראל עשרות חמ"לים אזרחיים. מאות מתנדבים – אנשי היי־טק, אנליסטים ואזרחים מן השורה – הקימו מערכת אדהוק לאיסוף, להצלבה ולאימות של מידע ביטחוני.[18] תנועת המחאה "אחים לנשק" הוקמה עוד לפני המלחמה, הסבה במהירות את מנגנוני ההתארגנות שלה, התמקדה במאמץ מודיעיני־מבצעי והקימה חמ"ל שאלפי מתנדבים עסקו

13 בוקר, א (2025, 25 באוגוסט). פרסום ראשון: המצלמה של המחבלים שהוצבה בביה"ח נאסר – והיוותה איום על הכוח. N12

14 Burke, P. (2022). The issues in the collection, verification and actionability of citizen-derived and crowdsourced intelligence during the Russian invasion of Ukraine, 2022. Strategic Panorama, November, 94-103

15 כתובת אתר האינטרנט של מיזם המחקר: https://fakereporter.net

16 מכון ברנדייס ופייקריפורטר (30 ביולי 2026). "זרים מושלמים": רשתות התערבות זרה בישראל במבט השוואתי

17 Fedchenko, Y. (2022, February 6). Kill chain against disinformation: How to s's genocidal rhetoric on Ukraine. StopFake

18 כהן, ש' (2023, 9 באוקטובר). איתור נעדרים והורדת פרופילים עוינים: מאות אנשי הייטק מתגייסים לסייע לעורף ולגופי הביטחון. TheMarker

בו באיסוף ובניתוח של מודיעין גלוי כדי לאתר נעדרים וחטופים. ההיבט הדיגיטלי בא לידי ביטוי בהיתוך מידע בקנה מידה גדול: איסוף סרטונים ותמונות ממקורות גלויים ומרשתות חברתיות, הצלבתם עם מידע מהמשפחות ושימוש בבינה מלאכותית כדי לזהות פנים ופריטים – טכנולוגיה שפותחה לצורך זה בשיתוף אנשי אקדמיה ותעשייה.[19] חרף אופיו האזרחי הופנו דיווחי החמ"ל אל גורמי הביטחון והמדינה בלבד, ולא למשפחות או לציבור. הסיבה לכך הייתה רגישות המידע: הממצאים בדבר גורלם של נעדרים וחטופים חייבו טיפול מדינתי מבוקר כדי למנוע פגיעה במשפחות, חשיפה מבצעית או הפצה של מידע לא מאומת.

נוסף על ההתארגנויות הזמניות בשעת חירום התפתחו במדינות אירופה גם מוסדות אזרחיים קבועים הפועלים במרחב הדיגיטלי. למוסדות אלה יש מבנה, מומחיות והמשכיות. דוגמה למוסד כזה היא Bellingcat, קרן ללא מטרת רווח שהקימו אזרחים ב־2014. קרן זו הייתה לארגון ממוסד אשר פועל מבסיסו בהולנד בתמיכת קרנות וגורמים ממשלתיים; הארגון עורך תחקירי OSINT המתאפיינים בסטנדרט ראייתי, וממצאיהם משמשים בבתי משפט ובגופי אכיפה.[20] המחשה נוספת למיסוד התארגנות מגיעה מאוקראינה: לאחר סיפוח קרים לרוסיה ב־2014 הוקמו מוסדות מודיעין אזרחיים קבועים, כמו למשל המיזם הבין־לאומי InformNapalm. מיזם זה פרסם תחקירי OSINT בעשרות שפות, תיעד את נוכחות הכוחות הרוסיים בקרים והקים מסד נתונים המציג את התוקפנות הרוסית.[21]

מצופה מהצד לשחקן מעורב

החוט המקשר בין כל המקרים אינו מוסדי או גאוגרפי, אלא דיגיטלי. המרחב הדיגיטלי הפחית מאוד את חסמי הכניסה למרחב המודיעיני והנגיש לאזרח יכולות שהיו נחלת המדינה בלבד: יירוט אותות (רפאל חיון), היתוך מידע וזיהוי פנים המבוסס על בינה מלאכותית (חמ"ל "אחים לנשק"), אימות חזותי־גאוגרפי בסטנדרט ראייתי (Bellingcat) וזיהוי אוטומטי של דיס־אינפורמציה. במובן זה המעבר של החברה האזרחית מצופֶה פסיבי לשחקן מודיעיני מבצעי אינו תוצר של שינוי ארגוני, אלא של שינוי טכנולוגי ותרבותי. שינוי זה הוא ביטוי מעשי מובהק לערעור המונופול המדינתי על "בירור המציאות". הדיגיטל מאפשר את הופעת השחקן האזרחי, אך המיסוד הוא זה שקובע את המשכיות פעילותו: ההבדל בין גל פעילות אד הוק שמתפוגג (המקרה הישראלי) ליכולת מבצעית מתמשכת (המוסדות האוקראיניים) אינו טכנולוגי אלא ארגוני וחברתי, ותלוי ביכולתה או ברצונה של המדינה לאמץ פעילות ולתמוך בה.

הסברה והשפעה על ידי החברה האזרחית

בעידן הדיגיטלי איבדה המדינה את ההובלה גם בתחום של עיצוב הנרטיב והזיכרון. ההסברה וההשפעה, כלומר פעולות לעיצוב דעת הקהל בבית ובזירה הבין־לאומית, חדלו להיות נחלתם הבלעדית של דוברים רשמיים ומשרדי ממשלה והיו לזירת שיח רב־משתתפים (polylogue). בזירה זו אזרחים, משפיענים וארגונים מתחרים על הקֶשב לצד המדינה, ולעיתים במקומה.

כוחה של ההסברה האזרחית בעידן הדיגיטלי נובע דווקא מהיעדר הנחיה של המדינה. לעיתים אמינותו של הנרטיב האותנטי והלא מלוטש של "האזרח הקטן" גבוהה יותר מזו של המסר הרשמי, שכן הוא נתפס כנקי מאינטרס פוליטי. זוהי הסברה שאינה מתוכננת מלמעלה אלא צומחת מלמטה, ולכן היא משכנעת יותר. הפרדוקס הוא שרצונה של המדינה לתאם ולשלוט במסר, עלול לשחוק את מקור כוחו – האותנטיות. זהו גם ביטוי מובהק ל"מלחמה השתתפותית", בשעה שהאזרח בעל הטלפון החכם הופך משתתף פעיל בזירת ההשפעה.

חשוב לעמוד על ההבדל בין הסברה להשפעה. הסברה היא פעולה מתגוננת המבקשת להצדיק עמדה באמצעות עובדות; לעומת זאת השפעה היא פעולה כוללת המבקשת לעצב סדר יום ולפנות לרגש של קהלי יעד. ההסברה נטועה בהתגוננות ובניסיון לבאר מציאות מסוימת, ואילו ההשפעה מספרת סיפור, קובעת סדר יום ואינה מתנצלת. המעבר מהגנה ליוזמה הוא אחד האתגרים המרכזיים של החברה האזרחית בזירה זו, ודווקא שם מתגלה יתרונה על המנגנון הרשמי וההיררכי.[22]

---

19 Ljungkvist (2025)

20 Suárez, E. (2023, February 21). How Bellingcat collects, verifies and archives digital evidence of war crimes in Ukraine. Reuters Institute

21 Fedchenko (2022)

22 סימן טוב, ד', מיכלין־שפיר, ו' ופרידמן, ע' (2023, 7 בנובמבר). מהסברה להשפעה במלחמת עזה. מבט על, 1783

⁷ באוקטובר - מהסברה להשפעה אזרחית

המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר, היא הדוגמה המובהקת ביותר בישראל לבחינת הסברה אזרחית בהיקף רחב. במיפוי שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) בתחילת דצמבר 2023, נמצאו כ־120 חמ"לים אזרחיים, כ־40 ארגונים לפיתוח כלים טכנולוגיים לצורכי הסברה וכ־100 מאגרי מידע – רובם מבוססים על פעילות של מתנדבים וללא כוונת רווח. במלחמה זו לא רק משפיענים "מקצוענים" נרתמו למאבק על התודעה אלא אלפי אזרחים מן השורה, ומתחמי היי־טק הוסבו לחמ"לי הסברה וולונטריים.[23] שלוש סיבות עמדו ביסוד ההתגייסות: ההכרה שהשיח ברשתות נוטה לרעת ישראל; התגברות האנטישמיות והצורך להגן על קהילות יהודיות; ותחושה שהמענה הרשמי לקוי, ולכן נדרש אקטיביזם אזרחי.[24]

בחינת הפעילות האזרחית הישראלית מגלה מנעד רחב: ארגונים ותיקים דוגמת StandWithUs; תוכניות אקדמיות דוגמת DiploAct של אוניברסיטת רייכמן; יוזמות שהחלו עם פרוץ המלחמה, כמו למשל זו של מטה ההסברה האזרחי (Israeli Spirit) אשר גייס אלפי מתנדבים והפיץ תוכני הסברה בעשרות שפות; המטה להחזרת החטופים; ומשפיענים שפעלו עצמאית. קבוצות סנכרון, כמו למשל "סינכרון חמ"לי הסברה" המאגדת כ־100 התארגנויות, עשו את שיתוף הפעולה בין היוזמות למכפיל כוח – לא רק בהפצת חומרים, אלא גם בתיאום מסרים ובלמידה הדדית.[25] אופני הפעולה היו מגוונים: הפצת תכנים ברשתות המותאמים לקהל, לעיתים בגלוי ולעיתים ללא הזדהות (NO LOGO); הקמת אתרים המציגים מידע ונרטיבים; פיתוח כלים טכנולוגיים לתרגום, לאיסוף ולארגון של חומרי הסברה; והדרכה מקצועית לחמ"לים.

אולם להתגייסות האזרחית הזו היו כמה חולשות: דעיכה מהירה – רבים מן החמ"לים נסגרו כעבור כמה שבועות אם מפני שהתברר כי מאמץ ההסברה אינו מצליח להתמודד עם "צונמי" תודעתי, ואם מפני שהחברים בהם נדרשו לשוב לעבודתם; הדהוד פנימה – חלק ניכר מתוצרי הפעילות הגיע לקהל הישראלי, אך לא לזירה הבין־לאומית. גם בנושא הזיקה למדינה היה מִגוון: חלק מההתארגנויות ביקשו עצמאות מלאה, ואילו אחרות קיבלו מגורמי ממשל משאבים ומסרים "רשמיים". היעדר משאבים גם היה אחד ההסברים לדעיכת פעילותם של החמ"לים.

מבט השוואתי: גישות בעולם בנושא ההסברה וההשפעה

אוקראינה מדגימה היטב את המודל של פעולה "מלמטה למעלה". במדינה זו קהילות מבוזרות פעלו בזירת המידע כמעט ללא היררכיה מרכזית. הבולטת בהן היא NAFO (North Atlantic Fella Organization) – תנועה ספונטנית של משתמשים ברשתות החברתיות אשר לועגים לדוברים ולדיפלומטים רוסים, מפריכים מידע כוזב בזמן אמת ומגייסים תרומות ליחידות לוחמות. היצירתיות, הזריזות והאותנטיות של הקהילות האלה העניקו לאוקראינה יתרון אשר מבנה המידע הנוקשה והריכוזי ברוסיה לא יכול היה להשיג.[26] יש לציין את יחסה של המדינה לחברה האזרחית: במקום לנסות לשלוט בנרטיבים, או לתעל את הפעילות האזרחית, בחרה המנהיגות האוקראינית לוותר על השליטה ולהסתגל לנרטיבים שצמחו מלמטה. המנהיגות החליטה "לרכוב על הגל" שיצרו הגורמים האזרחיים, ואף לעודד אזרחים להצטרף למאמץ (הנשיא זלנסקי כינה אותם "חיילי המידע"). דווקא הוויתור על התיאום הריכוזי אִפשר לשמר את האותנטיות שהעניקה לפעילות האזרחית את כוחה.[27]

טאיוואן מציגה מודל אחר: שיתוף פעולה הדוק בין המדינה לאקוסיסטם אזרחי. בבסיס המודל עומדת קהילת "ההאקרים האזרחיים" g0v (גוב זירו) – רשת מבוזרת של מתנדבים אשר מאז 2012 מפתחת כלים דיגיטליים לטובת הציבור. מתוך הקהילה הזו צמחה Cofacts – מערכת שיתופית לבדיקת עובדות וקוד פתוח אשר פועלת כ"בוט" בשירות ההודעות LINE: המשתמשים מעבירים אליו שמועות חשודות, והקהילה מפריכה אותן באמצעות חוכמת ההמונים. על תשתית אזרחית זו נשען מנגנון התגובה המדינתי: תחת הסיסמה "הומור על פני שמועה" (humor over rumor) על כל משרד ממשלתי להפריך מידע כוזב בתוך שעתיים

---

23 סימן טוב, ד', נוי־פרייפלד, ע', שומפלבי, א' וקינן, א' (2023, 7 בדצמבר). הסברה אזרחית במלחמת עזה – בשורה בזירת ההשפעה. מבט על, 1797

24 גויכמן, ר' (2023, 9 באוקטובר). משרד ההסברה לא מתפקד, ומשפיענים מרחבי העולם מתגייסים לעזרה. TheMarker

25 על קבוצות הסנכרון ראו אצל סימן טוב ואחרים (דצמבר 2023)

26 Johais, E., & Meis, M. (2026). 'Unleash the hounds!': NAFO's memetic war narrative on the Russo-Ukrainian conflict. Critical Studies on Security, 14(1), 80-92

27 פרידמן, ע' וסימן טוב, ד' (יוני 2024). תקשורת אסטרטגית – במערכות מדיה היברידיות המדינה מאבדת שליטה. בתוך ע' שלח (עורך), מלחמה שלא די לה: אספקטים של המלחמה באוקראינה ומשמעותם לישראל. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 63–71

באמצעות מם (meme) והומור, וזאת באמצעות שיתוף גופים אזרחיים לבדיקת העובדות ובהובלת משרד הדיגיטל.[28]

מודל נוסף חושף את הצד המבוזר. במלחמת נגורנו-קרבאך השנייה ב־2020 בין ארמניה לאזרבייג'אן ניהלו התפוצה הארמנית והתפוצה האזרבייג'אנית מערכה השתתפותית דיגיטלית ברשתות החברתיות: אזרחים אשר היו הרחק משדה הקרב, התחרו על עיצוב הנרטיב של המלחמה בזירה הבין־לאומית. במודל זה הציבור אינו נמצא כלל בשטח שהמלחמה מתנהלת בו, והמרחב הדיגיטלי מאפשר לתפוצה להיות "שחקנית מבצעית" בזירת התודעה – ביטוי מובהק ל"מלחמה השתתפותית".[29]

ניתוח המקרים מעלה שתי מסקנות. ראשית, הדיגיטל הוא המשתנה המכונן: הרשתות החברתיות, הוויראליות והנגישות הבלתי אמצעית אפשרו לאזרח לעקוף את שומרי הסף ולהתחרות על הקשב. שנית, מקור הכוח הייחודי הוא האותנטיות, וזו מותנית באי־מעורבות של המדינה.

תשתיות וזכויות בעידן הדיגיטלי

אחד המאפיינים הבולטים של המרחב הדיגיטלי הוא שטכנולוגיות הליבה, הידע המקצועי וחלק ניכר מן היכולות הנדרשות לניהולו אינם מצויים בידי המדינה. תשתיות האינטרנט, השירותים הדיגיטליים ופלטפורמות המידע מפותחים ומופעלים במידה רבה על ידי שחקנים חוץ־ממשלתיים, כמו למשל חברות טכנולוגיה, קהילות מקצועיות וארגוני חברה אזרחית. בהקשר הזה כדאי לציין כי אף שראשיתה של רשת האינטרנט הייתה במיזם ממשלתי (ARPANET, במימון סוכנות של משרד ההגנה האמריקני), היא צמחה והתפתחה בעיקר בסביבה אקדמית ואזרחית. הדבר מלמד כי אופיו הפתוח והמבוזר של המרחב המקוון היה מלכתחילה תוצר של פעולה משותפת למדינה, לאקדמיה ולמגזר האזרחי.

ארגוני חברה אזרחית אשר פועלים במרחב הדיגיטלי, אינם מקשה אחת. לצד ארגוני סַנגוּד (advocacy) הממקדים את פעילותם בייצוג אינטרסים, בביקורת ובקידום מדיניות, התפתחו גם מוסדות אזרחיים מקצועיים המנהלים בפועל תשתיות ושירותים ציבוריים.

המודל הישראלי: בין ניהול תשתיות להגנה על זכויות

הדוגמה הבולטת ביותר בישראל למוסד אזרחי אשר מנהל תשתית היא איגוד האינטרנט הישראלי.[30] האיגוד נוסד ב־1994 ופועל כעמותה ציבורית ללא מטרות רווח; מטרתו לקדם את פיתוח האינטרנט בישראל ולשמור על אופיו הפתוח, היציב והבטוח. לצד פעילות ציבורית בתחומים דוגמת אוריינות דיגיטלית, בטיחות ברשת, פרטיות וחופש ביטוי, האיגוד מופקד על ניהול משאבים בעלי חשיבות לאומית – לרבות מחלף האינטרנט הישראלי (IIX), התשתית המרכזית לתעבורת האינטרנט בישראל. שילוב זה בין פעילות ציבורית לאחריות על תשתיות לאומיות מעניק לאיגוד מעמד ייחודי, והוא ממחיש כי גם בליבת התשתיות הדיגיטלית של המדינה יש לחברה האזרחית תפקיד ממשי. מודל זה של ניהול תשתית אינטרנט לאומית על ידי גוף אזרחי עצמאי אינו "המצאה ישראלית", אלא גרסה מקומית של דפוס בין־לאומי רווח.[31]

מערכת היחסים בין איגוד האינטרנט למדינה מבוססת על שיתוף פעולה מקצועי ועל הכרה בתפקידו הציבורי של האיגוד. שינוי מהותי ביחסים חל עם ההכרה בתשתית שבניהולו כתשתית חיונית; הכרה זו גרמה לכך שלראשונה מאז הקמתו, האיגוד מונחה על ידי מערך הסייבר הלאומי. הסדר זה לא היה קיים בעבר, והוא נבע מהבנה שפגיעה בתפקוד האינטרנט עלולה לפגוע בציבור ובמשק.[32] גם תחת פיקוח זה נותר האיגוד גוף עצמאי אשר משלב בין אחריות ציבורית ליכולת להביע עמדות מקצועיות עצמאיות בסוגיות שעניינן פרטיות, חופש ביטוי, או רגולציה של המרחב המקוון.

---

28 Quito, A. (2022, July 21). Taiwan is using humor as a tool against coronavirus hoaxes. Quartz

29 Chernobrov, D. (2022). Diasporas as cyberwarriors: Infopolitics, participatory warfare and the 2020 Karabakh war. International Affairs, 98(2), 631-651

30 איגוד האינטרנט הישראלי (ISOC-IL) מנהל את מרשם שמות המתחם הישראלי (domain names, כמו למשל הסיומת .il.) ואת מחלף האינטרנט הישראלי (IIX)

31 גופים אזרחיים ללא כוונת רווח מנהלים מרשמי שמות מתחם לאומיים בקנדה (CIRA), בניו זילנד (InternetNZ) ובהולנד (SIDN); מקרה דומה במיוחד לישראל הוא של אוקראינה

32 ביום איגוד האינטרנט הישראלי כפוף להנחיות מערך הסייבר הלאומי (ההסדר עוגן בתיקון לחוק שנחקק ב־1998). ראו אצל הטוני, י' (2018, 23 במאי). הכרה ברשת בתשתית קריטית: מערך הסייבר ינחה את איגוד האינטרנט. אנשים ומחשבים

לצד איגוד האינטרנט פועלת בישראל גם התנועה לזכויות דיגיטליות אשר מייצגת מודל של סַנגוּר.[33] בניגוד לאיגוד האינטרנט, תנועה זו ממקדת את פעילותה בהגנה על זכויות האדם במרחב הדיגיטלי – הזכות לפרטיות, חופש הביטוי, שקיפות אלגוריתמית, פיקוח על טכנולוגיות מעקב, קידום רגולציה אחראית בתחום הבינה המלאכותית. פעילותה כוללת מחקר, השתתפות בדיוני חקיקה, הגשת חוות דעת, ולעיתים הליכים משפטיים. תרומתה אינה נמדדת בהפעלת סמכויות ציבוריות אלא בהרחבת הדיון הציבורי, בהנגשת ידע מקצועי ובהבטחת ייצוג האינטרסים של הציבור בעיצוב המדיניות הדיגיטלית.

מבט השוואתי: בריטניה וגרמניה

בבריטניה התפתח אקוסיסטם אזרחי מגוון, כזה שכל ארגון בו ממלא תפקיד מוגדר. את התשתית מנהלת Nominet, חברה עצמאית הפועלת למען הציבור: היא אחראית על מרשם שמות המתחם הלאומי (.uk), ובד בבד משקיעה בחוסן דיגיטלי ופועלת לצמצום פערים. לצידה פועל IWF (Foundation Watch Internet), ארגון עצמאי ייעודי הפועל לאיתור ולהסרה של חומרים המציגים התעללות ופגיעה מינית בילדים ברשת. בתחום הזכויות פועלת Open Rights Group – שדולה עממית מובילה בנושאי ההגנה על פרטיות וחופש הביטוי. ייחודו של המודל הבריטי הוא בהתמחות המוסדית: יש מגוון רחב של ארגונים ייעודיים, וכל אחד מהם ממלא תפקיד מוגדר. לאחד מהם אין מקבילה של ממש בישראל – ארגון עצמאי העוסק בבטיחות מקוונת ובהגנת משתמשים.

מודל שונה במהותו מציגה גרמניה. CCC (Chaos Computer Club), התאגדות ההאקרים הגדולה באירופה, נוסדה ב־1981 והייתה לגוף אזרחי המשלב בין מומחיות טכנית רבה לפעילות ציבורית. חבריו מתריעים על חוקים ועל מוצרים אשר פוגעים באבטחת המידע ובזכויות, וחלקם אף שימשו עדים מומחים בבית המשפט החוקתי בגרמניה. בשונה מן המודלים של ניהול תשתיות ושל סַנגוּר מדיניות, CCC ממחיש כיצד חברה אזרחית יכולה למסד מומחיות טכנית עצמאית ולהיות לסמכות המשפיעה על חקיקה וביקורת שיפוטית.

סיכום ומסקנות

המרחב הדיגיטלי – הרשתות החברתיות, הנגישות הבלתי אמצעית למידע, הקוד הפתוח והבינה המלאכותית – חולל שינוי עמוק בחלוקת התפקידים בין המדינה לחברה האזרחית. מאמר זה עקב אחר השינוי הזה בשלושה תחומים: מודיעין אזרחי; הסברה והשפעה; ניהול תשתיות וזכויות דיגיטליות. המסקנה המרכזית היא שהחברה האזרחית חדלה להיות שחקן פסיבי – משלים או מבקר בלבד – ובמקרים מסוימים הייתה לשחקן מבצעי הממלא תפקידים אשר בעבר נחשבו לנחלתה הבלעדית של המדינה.

המשתנה המשותף לכל התחומים הוא הדיגיטל: הרשתות החברתיות, הנגישות הבלתי אמצעית, הקוד הפתוח והבינה המלאכותית הפחיתו כמעט לאפס את חסמי הכניסה ואפשרו לאזרח ולקהילה למלא תפקידים שהיו נחלת מנגנוני המדינה. שינוי זה גרם לערעור המונופול של המדינה בשני תחומים – בירור המציאות (המודיעין והעובדות) מזה ועיצוב התודעה (הנרטיב והזיכרון) מזה. ממד משלים הוא ממד הפעולה: בעידן הדיגיטלי עולה לאין שיעור יכולת ההתאגדות וההשתתפות של קבוצות נרחבות בציבור (החל בחוכמת ההמונים שבאה לידי ביטוי במיזמים דוגמת ויקיפדיה, וכלה בהתארגנויות אד הוק במצבים של חירום ומשבר), ולכן מיזמים המוניים וקהילתיים נוחלים הצלחה.

את התופעה אפשר למפות לאורך שלושה צירים: צורת השחקן – החל ביחיד (האזרח בעל הטלפון החכם או המשפיען), עבור בהמון הבלתי מאורגן ("חוכמת ההמון"), וכלה בארגוני החברה האזרחית; טיב הזיקה למדינה – משלים, מתואם, מוטמע או מתנגש; והקהל שהפעולה מכוונת אליו – המורל הפנימי או הנרטיב בזירה הבין־לאומית. צירים אלה מבהירים כי אין מדובר בתופעה אחידה, אלא במנעד רחב של דפוסי פעולה ושל יחסים עם המדינה.

במקרים שהוצגו עלו שלושה מתחים חוזרים. הראשון הוא פרדוקס האותנטיות: כוחה של הפעילות האזרחית (בעיקר בזירת ההשפעה) נובע דווקא מאי־תלותה במדינה ומן האותנטיות המיוחסת לה. לפיכך ניסיון מדינתי לתאם ולשלוט בה עלול לשחוק את מקור כוחה. השני הוא המיסוד כתנאי להמשכיות: הפער בין גל אד-הוקנא שמתפוגג (כפי שאירע בישראל: מאות חמ"לים אזרחיים נסגרו כמה שבועות לאחר 7 באוקטובר) ליכולת מבצעית מתמשכת (כמו זו שגילו המוסדות האזרחיים באוקראינה) אינו טכנולוגי,

33 התנועה לזכויות דיגיטליות הוקמה ב־2009 בתגובה לחקיקת "חוק המאגר הביומטרי"

אלא ארגוני ותרבותי. השלישי הוא חוסר הרצון של ארגוני חברה אזרחית במעורבות ובהשפעה של המדינה עליהם (אלו עלולות לפגוע באותנטיות שלהם), בד בבד עם רצונם בקִרבה אליה בעיקר בשעת חירום ולנוכח מחסור במשאבים.

ההשוואה הבין־לאומית מלמדת כי יחסה של המדינה אל החברה האזרחית הוא הגורם המכריע. באוקראינה בחרה המנהיגות לוותר על השליטה ו"לרכוב על הגל" של הפעילות האזרחית; בטאיוואן אימצה המדינה את החברה האזרחית ובחרה בשותפות הדוקה עימה; בבריטניה התגבשו אקוסיסטמים מוסדיים מגוונים, כאלה שארגונים עצמאיים ממלאים בהם תפקידים מוגדרים (חלקם במימון המדינה). המכנה המשותף למקרים שהתגבש בהם שיתוף פעולה אפקטיבי בין המדינה לחברה האזרחית, הוא שמירה על העצמאות ועל האותנטיות של הגופים האזרחיים – גם אם הם פועלים בשיתוף הדוק עם המדינה.

למגמה זו יש השפעה ישירה על תפיסת הביטחון של ישראל. תפיסה זו נשענה מראשיתה על אזרוח של משימות ביטחוניות (כמו למשל הגנה מרחבית והתיישבות); כעת נדרשת הרחבה של רעיון זה לזירת המידע והדיגיטל, שם האזרח ואירגוני חברה אזרחית הפכו למשתתפים פעילים בזירת ההשפעה ואף לחוליה במעגל מודיעין חדש. המחשה ברורה לכך סיפקו האירועים ב־7 באוקטובר: מנגנוני המדינה קרסו זמנית, ואזרחים מילאו חלל מודיעיני והסברתי. גם ניהול של תשתיות דיגיטליות חיוניות והגנה על זכויות בידי גופים אזרחיים, כמו למשל איגוד האינטרנט הישראלי, נעשים חלק מן המרחב הביטחוני. עדכון תפיסת הביטחון הישראלית מחייב אפוא מעבר מתפיסה ריכוזית לתפיסה הרואה באקוסיסטם אזרחי רובד ביטחוני לגיטימי – לצד המדינה, ולעיתים במקומות שהיא נעדרת בהם. תפקיד המדינה מתחלף מ"שליטה" ל"תזמור" של אקוסיסטם מבוזר.

מכאן נגזרת המסקנה המרכזית בנושא המדיניות: על המדינה לתמוך באופן פעיל (במימון, בהכשרה, במתן גישה למידע, בהענקת לגיטימציה) בארגוני החברה האזרחית אשר פועלים בתחומים אלה. כיום מרבית הארגונים האזרחיים בישראל פועלים ללא תמיכה מדינתית ועל בסיס התנדבותי, והפער בין הפוטנציאל למימושו גדול במיוחד. יש לציין כי תמיכה של המדינה אין פירושה שליטה: על המדינה לשמר את העצמאות ואת האותנטיות של הארגונים. אלו מקור כוחם, ובלעדיהן תישחק התועלת שבהם.

לצד ההזדמנות יש סיכונים המחייבים פיקוח ואתיקה. פעילות אזרחית מבצעית בלתי מפוקחת עלולה לגרום נזק, ומודיעין המונים חשוף לזיהוי שגוי ולרדיפה. מסוכנת לא פחות היא סכנת הפוליטיזציה: מעורבות מדינתית עלולה להוביל להגדרה של ביקורת לגיטימית כ"איום ביטחוני". בחברה דמוקרטית, ובפרט בהקשר הישראלי הטעון, נדרשים אפוא כללי אתיקה, שקיפות ומנגנוני בקרה שיאזנו בין העצמת החברה האזרחית לשמירה על זכויות ועל אמון הציבור.

בסופו של דבר, על תפיסת הביטחון הישראלית לספק לאקוסיסטם האזרחי משאבים, הכשרה וגבולות ברורים, ובה בעת לראות בדמוקרטיזציה של המידע מקור חוסן ולא פגיעות. זהו מימוש מעודכן של גישת "society of whole": חברה אזרחית שאינה "גורם תומך" בלבד, אלא שותפה מבצעית בביטחון הלאומי המותאמת לחברה הישראלית – לחוזקותיה ולאתגריה.

מאמר זה הוא צעד ראשון במיפוי תופעה מתהווה, ויש לו כמה כיווני המשך אפשריים. במישור המחקרי נדרשת עבודה אמפירית שתמפה בשיטתיות את האקוסיסטם האזרחי־דיגיטלי בישראל, את מאפייניו ואת המתחים שבו. במישור המדיניות האתגר המרכזי הוא לתרגם את תפיסת החברה האזרחית ממלאת תפקידים מבצעיים לכלי פעולה, כלומר לפתח מודל תמיכה מדינתי המשלב מימון, הכשרה ומתן גישה למידע תוך שמירה על עצמאות ואותנטיות. יותר מכול נדרשת בחינה מחודשת של תפיסת הביטחון הישראלית; עליה לראות בציבור ובחברה האזרחית שותף קבוע בביטחון הלאומי בעידן הדיגיטלי.

רשימת מקורות

בוקר, אלמוג (6 ,2024 בספטמבר). ההקלטות החדשות של הישראלי שהאזין לחמאס וביקש להתריע. mako

בוקר, אלמוג (25 ,2025 באוגוסט). פרסום ראשון: המצלמה של המחבלים שהוצבה בביה"ח נאסר – והיוותה איום על הכוח. N12

ברהמס, יעל (2019). פילוסופיה של פוסט־אמת. המכון למחקרי ביטחון לאומי

גוטרמן, עופר (ינואר 2023). מודיעין פתוח: מסגרת חדשה ליחסים בין ארגוני המודיעין לסביבה האזרחית. המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין

גויכמן, רפאלה (9 ,2023 באוקטובר). משרד ההסברה לא מתפקד, ומשפיענים מרחבי העולם מתגייסים לעזרה. TheMarker

הטוני, יוסי (23 ,2018 במאי). הכרה ברשת כתשתית קריטית: מערך הסייבר ינחה את איגוד האינטרנט. אנשים ומחשבים

הרשקוביץ, שי (אפריל 2018). שימוש בחוכמת ההמונים לצרכים מודיעיניים. המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין

כהן, שגיא (9 ,2023 באוקטובר). איתור נעדרים והורדת פרופילים עוינים: מאות אנשי הייטק מתגייסים לסייע לעורף ולגופי הביטחון. TheMarker

מיכלין־שפיר, ורה ופדן, כרמית (מרס 2019). סכנות, סיכונים ו"דובים ביער": ביטחון לאומי בעידן הגלובלי. בתוך כרמית פדן וורה מיכלין־שפיר (עורכות), ביטחון לאומי במציאות 'נזילה'. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 13–27

מכון ברנדייס ופייקריפורטר (30 ביולי 2026). "זרים מושלמים": רשתות התערבות זרה בישראל במבט השוואתי

סימן טוב, דוד ובן יאיר, שובל (2025). יוזמות אזרחיות מודיעיניות במלחמת 7 באוקטובר. בתוך המודיעין וה־7 באוקטובר, המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, עמ' 185–201

סימן טוב, דוד, מיכלין־שפיר, ורה ופרידמן, עופר (7 ,2023 בנובמבר). מהסברה להשפעה במלחמת עזה. מבט על, 1783

סימן טוב, דוד, נוי־פרייפלד, ענבר, שומפלבי, אטילה וקינן, אלה (7 ,2023 בדצמבר). הסברה אזרחית במלחמת עזה – בשורה בזירת ההשפעה. מבט על, 1797

פרידמן, עופר וסימן טוב, דוד (יוני 2024). תקשורת אסטרטגית – במערכות מדיה היברידיות המדינה מאבדת שליטה. בתוך עפר שלח (עורך), מלחמה שלא די לה: אספקטים של המלחמה באוקראינה ומשמעותם לישראל. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 63–71

Asmolov, Gregory (2022). Internet regulation and crisis-related resilience: From Covid-19 to existential risks. The Communication Review, 25(3-4), 235-257

Benkler, Yochai (2006). The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom. Yale University Press

Bennett, W. Lance, & Segerberg, Alexandra (2013). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. Cambridge University Press

Burke, P. (2022). The issues in the collection, verification and actionability of citizen-derived and crowdsourced intelligence during the Russian invasion of Ukraine, 2022. Strategic Panorama, November, 94-103

Castells, Manuel (2009). Communication power. Oxford University Press

Chernobrov, Dmitry (2022). Diasporas as cyberwarriors: Infopolitics, participatory warfare and the 2020 Karabakh war. International Affairs, 98(2), 631-651

Fedchenko, Yevhen (2022, February 6). Kill chain against disinformation: How to s's genocidal rhetoric on Ukraine. StopFake

Johais, Eva, & Meis, Mareike (2026). 'Unleash the hounds!': NAFO's memetic war narrative on the Russo-Ukrainian conflict. Critical Studies on Security, 14(1), 80-92

Ljungkvist, Kristin (2025, August 13). Participatory war and its challenges for total defense. Carnegie Endowment for International Peace and Swedish Defence University

Pietilä, Iikka, Kortesuo, Katleena, Pohjanen, Ulla, &Tuominen, Mikko (September 2024). Shift in intelligence issue ownership: Conceptualizing CITINT– intelligence conducted by citizens. Frontiers in

Political Science, 6. https://doi.org/10.3389/fpos.2024.1379789
Quito, Anne (2022, July 21). Taiwan is using humor as a tool against coronavirus hoaxes. Quartz
Rainie, Lee, & Wellman, Barry (2012). Networked: The new social operating system. MIT Press
Rønn, Kira Vrist, & Ördén, Hedvig (2025). No more secrets? De-monopolizing intelligence. Canadian Foreign Policy Journal, 31(2), 233-248
Suárez, Eduardo (2023, February 21). How Bellingcat collects, verifies and archives digital evidence of war crimes in Ukraine. Reuters Institute
Wither, James Kenneth (2020). Back to the future? Nordic total defence concepts. Defence Studies, 20(1), 61-81